

Дарко Танасковић*

Оригиналан научни рад
UDK 316.776.4: 28-585(497.15)
DOI 10.7251/POL1305165T

КАКО БИТИ ПАНИСЛАМИСТА У БОСНИ?

Исламска декларација у дијалектици универзалног и локалног

Апстракт: Међу исламистичким програмским манфестима, који се од педесетих година прошлог века јављају у све већем броју, Исламска декларација (1970) бошњачког лидера и једно време председника Босне и Херцеговине Алије Изетбеговића (1925-2003) заузима посебно место. Овај спис, надахнут идејама исламског реформизма с краја XIX и прве половине XX столећа, настао је у балканској, односно југословенској муслиманској дијаспори, где ислам није био само религија, већ и важан конституивни и дистинктивни елемент националног идентитета. У раду се разматра специфична спрега верског и националног која карактерише друштвено и политичко организовање и деловање муслимана у времену дезинтегрисања југословенске федерације и стварања независних држава, с тежиштем на БиХ.

Кључне речи: Исламска декларација, исламски фундаментализам, „Сарајевски процес“, Странка демократске акције (СДА), идентитет.

Abstract: Among the Islamist programme manifestos, which have been emerging from the 1950/s in increasing numbers, the Islamic declaration (1970), by Bosnian leader and sometime president of Bosnia and Herzegovina Alija Izetbegović (1925-2003), occupies a special place. This text, inspired by the ideas of Islamic reformists from the end of 19th and first of half of 20th century, was created in the Balkan, i.e. Yugoslav Muslim diaspora, where Islam was not just a religion, but an important constitutive and distinctive element of the national identity. In this writing, the author discusses the specific combination of religious and national that characterizes the social and political organization and action of Muslims in the time of the disintegration of Yugoslav federation and the creation of independent states, with the emphasis on Bosnia and Herzegovina.

Key words: Islamic Declaration, Islamic fundamentalism, “Sarajevo process”, Party of Democratic Action (SDA), identity.

Исламска декларација Алије Изетбеговића (1925-2003), муслиманско-бошњачког политичара, оснивача Странке демократске акције, ратног лидера

* Аутор је оријенталиста, филолог, политиколог религије, дипломата, редовни професор на Филолошком факултету у Београду и Факултету политичких наука у Бањој Луци

Муслимана/Бошњака током грађанског и међунационалног сукоба на просторима бивше Југославије (1992-1995) и председника Председништва Републике Босне и Херцеговине (1990-1996) припада реду радикалних програмских докумената савременог исламизма. Такви документи су се од седамдесетих година прошлог века почели учесталије појављивати у разним деловима исламског света, а и у крилу мањинских муслиманских заједница на Западу. Према Изетбеговићевим сећањима, нацрт текста будуће *Исламске декларације* настао је 1969. године, да би га аутор 1970. „коначно редиговао и послао у свијет“¹. Заправо, *Исламска декларација* је илегално умножавана и од руке до руке распачавана у босанскохерцеговачкој муслиманској средини и у неким круговима емиграције у Европи, као својеврсни идеолошки приручник и практични водич за пропагандни, политички и организациони рад противника секуларног поретка. Овај спис, у почетку познат само ужем кругу истомишљеника, привукао је ширу пажњу тек 1983. године, кад је његово ауторство било једна од главних тачака оптужбе на судском процесу против групе „исламских фундаменталиста“ у Сарајеву („Сарајевски процес“), на коме је Алија Изетбеговић осуђен на 14 година затвора, из кога је пуштен 1988. Карактер овог суђења, односно аргументација тужилаштва, довели су касније, у промењеним друштвеним и политичким околностима, до одређених нејасноћа и недоумица у погледу природе и суштине Изетбеговићевог исламистичког манифеста. Наиме, према оптужници, јавни тужилац је Алију Изетбеговића оптужио за „кривична дјела удруживања ради непријатељске дјелатности и контрареволуционарног угрожавања друштвеног уређења“², док се за *Исламску декларацију* констатује да су „њени циљеви по својој природи такви да представљају акт управљен на подривање Уставом утврђеног друштвено-економског уређења, друштвено-политичког система, система самоуправљања и других односних вриједности у нашем систему“³. У складу с тадашњом званичном терминологијом и реториком, оптужени су на суђењу и у медијима називани „исламски фундаменталисти“ и „муслимански националисти“, без прецизнијег дефинисања смисла ових одређења у тадашњем југословенском и босанскохерцеговачком контексту. За ослобађање оптужених на основу наведене инкриминације већ за време суђења залагали су се многи слободоумни интелектуалци у земљи и иностранству, а међу најгласнијима био је Одбор за одбрану слободе мисли и изражавања, основан на иницијативу познатог српског писца и каснијег председника Савезне Републике Југославије (1992-1993) Добрице Ћосића, коме је историја доделила незахвалну улогу да у тешком разговору с непопустљивим Изетбеговићем почетком 1991. године покуша спречити ширење рата из Хрватске на Босну и Херцеговину⁴. Занимљиво је да Изетбеговић тај разговор у својим *Сећањима*

¹ Вид. Alija Izetbegović, *Sjećanja. Autobiografski zapis*, Sarajevo, 2001, 35.

² *Zapisnik Okružnog suda u Sarajevu*, br. K:212/83, 20.08.1983, 30.

³ Исто, 170.

⁴ Вид. Добрица Ћосић, *Лична историја једног доба 3. Време распада 1981-1991*, Београд, 2009, 255-256.

не помиње. После пада комунизма, тзв. „Сарајевски процес“ је с разлогом окарактерисан као политички и „стаљинистички“, а сви на њему процесуирани и осуђени рехабилитовани су, укључујући и аутора *Исламске декларације*. Он се одмах с непромењеним исламистичким идејама укључио у политички живот непосредно пред распад југословенске федерације и убрзо постао неприкосновени лидер босанскохерцеговачких Муслимана, од 1993. званично Бошњака.

Оспоравајући наводе оптужнице о антидржавном деловању, Изетбеговић се на суђењу бранио тврдњом да се у *Исламској декларацији* не помињу ни Југославија ни Босна и Херцеговина, већ да је у њој реч о потреби реформисања („реисламизовања“) исламског света уопште, као и да он у тексту изричито наглашава да друштвени поредак заснован на шеријатским начелима није могуће увести у државама у којима муслимани не чине већину становништва, а то није био случај ни у Југославији (14 % муслимана) ни у Босни и Херцеговини (39 % муслимана). Ваља нагласити да је аутор *Исламске декларације* формално био у праву и да је заснивање тужиоачеве аргументације на садржини овог програмског текста било материјално неутемељено. С друге стране, Изетбеговић није порицао да је по најдубљим уверењима исламиста. У завршној речи је био потпуно јасан: „Био сам муслиман и то ћу и остати. Осјећао сам се борцем за ствар ислама у свијету и тиме ћу се осјећати до краја живота. Јер ислам је за мене био друго име за све што је лијепо и племенито и име за обећање или наду у бољу будућност муслиманских народа, за њихов живот у достојанству и слободи, једном речју за све оно за што је по мом увјерењу било вриједно живјети“⁵. Занимљиво је прочитати и како је с временског и животног растојања од скоро две деценије, свдећи биланс свог исламистичког деловања, Алија Изетбеговић оценио суштину *Исламске декларације*: „Иако написана у Сарајеву, *Декларација* пажњу није усмјерила према Југославији, него према исламском свијету. Штавише, у *Декларацији* се Југославија није ни спомињала. Идеја која је доминирала овим текстом гласила је: само ислам може загријати машту муслиманских маса и оспособити их да учине нешто у властитој повијести. Идеје увезене са Запада то не могу. Порука је била нападана као фундаменталистичка, што је она у неком посебном смислу и била – захтијевала је враћање изворима. Иако је осуђивала ауторитарне режиме, тражила је повећање издатака за образовање, залагала се за нови положај жене, ненасилје и права мањина. *Декларација* је на Западу примана с великом резервом. Мислим да јој нису могли опростити чињеницу што је ислам стављала у срце проблема“⁶. Изетбеговић, дакле, уз заштитну, али и испразну ограду „у неком посебном смислу“, прихвата да је његово схватање ислама у бити фундаменталистичко, односно да заговара враћање на изворни смисао куранске Објаве као једини изгледни пут за буђење исламског света из вековне летаргије и драматичног цивилизацијског кашњења у процесу модернизације. Да Изетбеговића једним од утицајних протагониста савременог фундаменталистичког покрета у свету сматрају управо

⁵ *Sjećanja*, 50.

⁶ Исто, 35.

они који у исламизму препознају „модернизацијски чинилац“ у муслиманским друштвима сведоче многобројне публикације у којима се он као такав помиње и високо вреднује. Тако га, рецимо, загребачки политиколог Тарик Куленовић обрађује у истом поглављу своје књиге *Политички ислам* у коме анализира мисао и допринос истакнутих исламистичких првака као што су Мавлана Мавду-ди, Сејид Кутб, Али Шариати, Рухолах Хомеини и Хасан ал-Тураби⁷. Логично је, према томе, закључити да је Алија Изетбеговић неоспорно био исламиста фундаменталистичког опредељења, али да та чињеница, коју ни сâм није порицао, правно никако није могла бити ваљани основ за пресуду којом је осуђен у Сарајеву, заједно са својим истомишљеницима. У тужби и одлуци до изражаја је дошла замена теза, карактеристична за политичке процесе у комунистичког периода, где је наводни „деликт мишљења“ приказан као „антидржавна активност“. Ово би свакоме ко исправно размишља морало бити јасно, али је бурним развојем догађаја који су уследили после Изетбеговићевог ступања у политичку арену неспорна фундаменталистичка природа *Исламске декларације* опет замагљена и релативизована, као уосталом и његов мисаони и политички лик. Да он није имао никаквих дилема у погледу оданости исламистичкој визији „исламизације муслимана“ доказује и то што је 1990. године *Исламиска декларација*, раније дисидентски самиздат, званично објављена у Сарајеву, у коме је њен аутор већ постао водећа политичка фигура муслиманског/бошњачког народа. Нити је имао нити је желео да у том погледу било шта крије. Тако је бар испрва изгледало.

Као што је познато, у Босни и Херцеговини, као републици трију тзв. конститутивних народа, у којој ни Муслимани/Бошњаци, ни Срби, ни Хрвати нису имали апсолутну већину, оснивање политичких партија после увођења вишепартијског система било је извршено на основу националног груписања, с тим што су југословенски и грађански оријентисани политичари и интелектуалци покушали да се окупе и супротставе националистима у Савезу реформских снага Југославије тадашњег премијера Анте Марковића. Срби су у Босни и Херцеговини основали Српску демократску странку (СДС), Хрвати Хрватску демократску заједницу (ХДЗ), која је доживљавана као филијала истоимене матичне странке у Хрватској, док су Алија Изетбеговић и његови сарадници, махом из редова Младих муслимана, одлучили да своју партију мимикријски назову Странка демократске акције (СДА). Уз обавезни атрибут „демократска“, нису се усуђивали да додају и „муслиманска“, а још мање „исламска“, јер су се плашили реакција државе и политичке јавности, пошто је политичко деловање с верских позиција било забрањено. Марта 1990. у Сарајеву је обзнањено тзв. *Саопштење четрдесетерице*, односно проглас са четрдесет потписа којим је најављено формирање Странке демократске акције, као „политичког савеза грађана Југославије који *припадају муслиманском културно-новијесном кругу*, као и других грађана Југославије који прихватају програм и циљеве стран-

⁷ Tarik Kulenović, *Politički islam. Osnovni pojmovi, autori i skupine jednog modernog političkog pokreta*, Zagreb, 2008, 139-145.

ке“. Иако се у прогласу говори о „ другим грађанима Југославије“, свакоме је било јасно да ова странка превасходно окупља грађане који вернички и/или културно-традицијски припадају исламу, а национално се декларишу као Муслимани⁸. Оснивачи су проценили да је такво решење боље од евентуалног обнављања историјске Југословенске муслиманске организације коју је између два светска рата успешно предводио вешти политичар Мехмед Спахо, а која се распала 1941. године. Уосталом, у тренутку оснивања националних странака у Босни и Херцеговини могла су се са сигурношћу предвидети тешка искушења за Југославију, као федеративну државу већег броја народа. Да ће СДА инсистирати на националној посебности Муслимана у Босни и Херцеговини, као и да упориште њиховог националног и културног идентитета види у исламу, сведочи VI поглавље *Saopćenja*: „Суочени с игнорирањем националне посебности босанскохерцеговачких Муслимана и на тој основи њиховог својатања, и одбацујући ове претензије као супротне, не само историјским фактима, него и јасно израженој вољи овог народа, изјављујемо: босанскохерцеговачки Муслимани, како они који живе у БиХ, тако и они ван њених граница, представљају аутохтони босански народ, те, према томе, чине један од шест историјских народа Југославије, који има своје историјско име, своје тло под ногама, своју историју, своју културу, своју вјеру, своје пјеснике и писце, једном ријечју, своју прошлост и своју будућност. СДА ће стога оживљавати ову националну свијест босанскохерцеговачких Муслимана и инсистирати на уважавању чињенице њихове националне самобитности са свим правима и политичким конвенцијама“⁹.

Премда су језгро групе која је иницирала и осмислила оснивање СДА већином сачињавали убеђени исламисти Изетбеговићевог кова, значајан допринос дали су и јавни и културни радници и интелектуалци више световно оријентисани, којима је мотив за политичко окупљање и деловање било афирмисање секуларно схваћене модерне *бошњачке* нације која се силом инерције и прилика, у континуитету с комунистичким периодом, још увек морала (само) одређивати као *муслиманска*. С друге стране, да би у тадашњем друштвеном, политичком и колективно-психолошком контексту привукли што више присталица, а и да не би иритирали међународно јавно мњење, првенствено на Западу, (пре)осетљиво на помињање ислама у политици, челници СДА, као и јавност и медији који су им били наклоњени, кренули су у кампању доказивања да ова странка није исламистичка, већ демократска, а да њен лидер, аутор *Исламске*

⁸ У почетку је развијана идеја о томе да би и југословенски муслимани других етничких и националних припадности (Македонци муслимани, Албанци, Турци, Роми...) могли имати мотива да се политички организују у оквиру СДА, али је она убрзо напуштена. Одавно је, иначе, констатовано да панисламизам на југословенском простору има више шансе унутар сваке муслиманске нације засебно, а онда кроз њено повезивање с центрима у исламском свету, него на општејугословенском плану избразданом дубоким националним поделама (вид. нпр. Marie-Paul Canapa, „L’islam et la question des nationalités en Yougoslavie“, in: Olivier Carré, Paul Dumont (ed.), *Radicalismes islamiques* 2, Paris, 1986, 126.

⁹ Вид. Maid Hadžimeragić, *Stranka demokratske akcije i stvarnost*, Sarajevo, 1991, 71-84.

декларације, није „исламски фундаменталиста“, већ демократа и либерални патриота. На руку овој кампањи ишла је и чињеница да су Алија Изетбеговић и његови истомишљеници на „стаљинистичком“ сарајевском процесу оптужени као „исламски фундаменталисти“, чиме је ова у суштини тачна квалификација дисквалификована као комунистичка идеолошка тенденциозност. С обзиром на некритичку подршку коју је Изетбеговићу и босанскохерцеговачким Муслиманима (од 1993. Бошњацима) у сукобу са Србима и делимично Хрватима све време рата у Босни и Херцеговини пружао један утицајан део међународне заједнице, особито на Западу, објашњења о неисламистичкој суштини бошњачке политике радо су прихватана и апсолутизована. Пошто је Слободан Милошевић био проглашен великосрпским националистом и агресивним диктатором, Изетбеговић никако није смео бити оно што је заправо био, исламски фундаменталиста и, колико су то околности налагале, прагматични бошњачки унитаристички националиста¹⁰. Истовремено, центри моћи у исламском свету Бошњаке су помагали као браћу по вери, а Изетбеговића величали као мислиоца и борца за исламску ствар, чему се ови никада нису супротстављали.

Избијањем и распламсавањем „троипогодишњег грађанског рата на национално-вјерској основи“¹¹ за Муслимане/Бошњаке створена је специфично сложена и противречна ситуација унутрашњег расцепа и идентитетског лутања, а истовремено спољашњег тактизирања, између верског и националног. Своју националну специфичност у односу на Србе и Хрвате, најближе рођаке заједничког словенског порекла и истога језика, с којима су се борили за превласт у Босни и Херцеговини, заснивали су на верском разликовању, а ту верску компоненту, која је за неке била и најбитнија, нису смели сувише јавно истицати, јер би им било замерено да се боре за ислам, а не за грађанско друштво, равноправност и демократију. Таква перцепција би озбиљно угрозила свестрану подршку коју су добијали са Запада, што се није смело дозволити, поготово с обзиром на изразито неповољан почетни ток ратних дејстава по Муслимане. Оваква констелација утицала је, наравно, и на однос према *Исламској декларацији* која је, с једне стране, и даље доживљавана као исламистички манифест трајне вредности, док је, с друге, потискивана ван предела јавне пажње и одвајана од званичне политичке платформе и реторике СДА. Тим свесним потискивањем се једино и може објаснити, рецимо, опредељење изврсног исламског теолога из Сарајева, професора Енеса Карића, који у својој опсежној књизи *Прилози за повијест исламског мишљења у Босни и Херцеговини XX стољећа* уопште не помиње Алију Изетбеговића, али заузврат даје места доприносима исламском мишљењу двојице утицајних Бошњака, Адила Зулфикарпашића и Мухамеда

¹⁰ Развијенија анализа овог феномена у : Darko Tanasković, „Le dhihad en Bosnie-Herzégovine: mythe ou réalité?“, *Revue d'Europe Centrale*, 2,1,1994, 69-77. Вид. и Darko Tanasković, „Zašto se prikriva radikalizacija islama na Balkanu?“, in: *Islam i mi* (Beograd, 2010, 85-103). Школски пример тенденциозног одрицања фундаменталистичког карактера *Исламске декларације* може се прочитати на страницама изразито пробошњачке *Кратке историје Босне (Bosnia.A Short History)*, London, 1994, 218-221) британског историчара Ноела Малколма.

¹¹ Вид. Ненад Кецмановић, *Немогућа држава*, Бања Лука, 2007, 5.

Филиповића, који су се управо због његове исламистичке концепције немало после стварања СДА одвојили од аутора *Исламске декларације* и партијског лидера, да би основали своју „грађанску“ странку, Муслиманску бошњачку организацију, касније преименовану у Либералну бошњачку организацију. Без обзира на овакво идеолошко маневрисање пропагандиста СДА, босанскохерцеговачки Срби и Хрвати су непогрешиво осећали о чему је реч. Иако је аутор *Исламске декларације* своју визију „исламизације муслимана“ пројектовао на глобални план, било је јасно да општеисламски препород за какав се он залагао не би мимоишао Босну и Херцеговину, поготово ако би муслимани у једном тренутку постали апсолутна већина становника, што, с обзиром на све интензивније исељавање хришћана (нарочито Хрвата) и вишу стопу наталитета код муслимана, никако није само теоријска могућност. Индикативно је, у овом погледу, сећање Абдулаха Сидрана, познатог бошњачког писца и великог поштоваоца Алије Изетбеговића, на један сусрет с њим о рамазану 1993. године, кад му је показао књигу пољског књижевника Чеслава Милоша *Заробљени ум*, у којој се овај послужио источњачким појмом *кетман* да означи „практичну филозофију прикривања, која допушта, да би се опстало, остало живо, па могло наставити своју борбу кад услови за њу буду изгледнији – и одређену врсту лажног представљања“. Изетбеговић му је, наводно, тада рекао: „Знаш, Авдо, *кетман* примјењује мањина. А ми, у Босни, нисмо *мањина*“¹². Непобитно је, дакле, да су Изетбеговићеве погледи изложени у *Исламској декларацији* имали дестабилизујуће дејство у босанскохерцеговачком друштвеном контексту, иако он на њима током рата у Босни и Херцеговини упадљиво није инсистирао¹³.

Странка СДА се од свога настанка стално борила да успостави равнотежу између исламског и националног принципа и система вредности, што ни до данас није у потпуности успела. Основали су је (пан)исламисти, на челу с човеком који је сањао о исламизовању целог света (једном је рекао да би га „обрадовао глас мујезина с Ајфелове куле“), а морала је да служи националној ствари у драматичним годинама међунационалног сукобљавања и рата. Отуд и много нејасноћа у покушајима рационализовања ове унутарње идејне и вредносне противречности и у настојањима да се она протумачи као неки нарочити склад вишег и особеног реда. Ево како је, на пример, однос националне и верске димензије у идентитету Бошњака помало мистично (или пре мистификаторски) објаснио један од Изетбеговићевих блиских сарадника, раније комуниста, Русмир Махмутџеџајић: “Избор вјерског одређења неоспорно је право сваког појединца. У тому присила није могућа. Али будући да је вјера, без обзира којег је ступња, знање знатно дубље укоријењено у људском бићу него што је мишљење, свето предање ислама утиснуто је, у најширем смислу, у укупност повијести, језика и културе Босанских Муслимана. Око тог изворног

¹² Вид. Abdulah Sidran, „Tajna zvana bosanski čovjek“, у књизи: Alija Izetbegović, *Tajna zvana Bosna. Govori, intervjui, pisma...1989-1993*, Sarajevo, 2004, 8.

¹³ Вид. Srdja Trifković, „The Impact of Islam on the Bosnian Problem“, in: *Политеиа* (Бања Лука), 4, 2012, 310-311.

печата распоређени су сви остали кругови националних могућности. У њима су слободе, права и обавезе за стваралачко мишљење и дјеловање сваког појединца и сваке групе унутар националног бића¹⁴. Иако је Махмутџеџајићев дискурс карактеристично непрозиран, ипак је сасвим јасно да је његово поимање националног идентитета изразито религиоцентрично, тј. исламоцентрично. У развијеној анализи текста и контекста *Исламске декларације* доајен савремене босанскохерцеговачке историографије Енвер Реџић запажа: „Током пуног десетљећа, од штампања 1990, *Исламска декларација* била је на одређен начин присутна у јавном животу, али није била праћена пропагандом као публикација официјелне препоруке и линије. То, пак, не значи да неки аспекти и тезе у њој садржани, нису налазили пут и улазили у политичку свијест б-х Муслимана. Социолошко, психолошко и политолошко истраживање процеса обликовања свијести б-х Муслимана у овом времену унијело би свакако више јасноће у освјетљавање композитних елемената и структуре њиховог националног идентитета. /.../ Прва и најважнија чињеница је да је аутор *Исламске декларације* Алија Изетбеговић постао лидер бошњаштва, бошњачке Босне. Тако *Декларација* духовним подтекстом, посредно, преко личности свога творца, струји бошњаштвом, исламизира га, док се ислам овдје бошњачки афирмира и обнавља¹⁵. Губећи везу с реалношћу, неки апологети јединствености и изузетности муслиманског бошњаштва/бошњачког муслиманства на овој верско-националној дијалектици засновали су чак и ексклузивни цивилизацијски модел – „Парадигма Босна“.

Закључујући да је, упркос свим привидима, током деведесетих година панисламистичка струја трајно задржала централну и усмеравајућу позицију у СДА, један од најбољих страних познавалаца прилика у Босни и Херцеговини, француски политиколог Ксавије Бугарел наводи да се „политички пројекат СДА увијек кретао око три главна циља: суверенитет босанско-муслиманске нације, независност и територијални интегритет Босне и Херцеговине и територијална аутономија Санџака (у *Србији*- Д.Т.). Узети скупа, ова три циља чине оно што можемо назвати ‘великомуслиманским’ пројектом СДА: држава састављена од БиХ и Санџака, у којој би муслимани били већина, а Срби и Хрвати редуцирани на националне мањине¹⁶. Сходно оваквом пројекту доминације у Босни и Херцеговини, на попису становништва 1991. године активности СДА су од муслимана тражили да се национално изјасне као Муслимани, а никако као Бошњаци, јер би тиме дошло до смањивања њихове монолитне статистичке бројности. Подстицало се и што масовније учешће у попису, са слоганом: „Од нашег броја зависе наша права!“.

Исти Бугарел запажа и да проблем СДА није у ретроградности погледа, што јој се често замера од стране секулариста, већ у томе што „не зна форму-

¹⁴ Rusmir Mahmutćehajić, *Živa Bosna '94. Politički eseji&intervjui*, Sarajevo, 1994, 133.

¹⁵ Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike u tezama i kontraverzama istorijske nauke*, Sarajevo, 2000, 111-112.

¹⁶ Xavier Bougarel, „Bošnjaci pod kontrolom panislamista“, *Dani* (Sarajevo), 25. juni 1999, 47.

лирати своје циљеве и идеологију у најпозитивнијем смислу и спријечити цело бошњачко друштво да има озбиљну дискусију о неким важнијим темама, попут будућности БиХ, идентитета бошњачког народа, мјеста ислама у бошњачком друштву и слично¹⁷. Иако одлично и из прве руке обавештен о приликама и кретањима у босанскохерцеговачком друштву и политици, рационални Француз као да је тешко схватао да тактичко врлудање и двосмислености у погледу међуодноса верског и националног могу бити и сасвим намерни.

Идеје садржане у *Исламској декларацији* стајале су у позадини Изетбеговићевог политичког деловања чак и онда кад је он из практичних разлога морао да прилагођава околностима које су изискивале прихватање правила игре начелно неспојивих с његовим најдубљим исламистичким уверењима. „У сваком случају, ваља разликовати аутора *Исламске декларације* од вође странке и првог човјека државног Предсједништва. У *Декларацији* он наступа као филозоф и идеолог ислама; у страначкој и државној политици он је прагматичар, што значи да је у политичкој пракси тактичар, а не стратег“, пише Енвер Редић¹⁸. И у тим ситуацијама, кад се мора тактички прилагођавати условностима тренутка и односа снага, Изетбеговић дубински остаје исламистички стратег, па и смисао одступања од вредносних и етичких налога ислама проналази у посвећености једној вишој мисији која је у људским релацијама оправдавала чак и лицемерје и вероломство. Није Сидран погрешно кад му је препоручио књигу о *кетману*! Изетбеговићева посвећеност ствари ислама вредна је сваког уважавања. Он је у том смислу од почетка до краја јавног деловања био доследан, и са другима и са самим собом. Оно што *Исламску декларацију* и њеног аутора чини посебно занимљивим јесте управо историјски и друштвени контекст у коме су се појавили. Реч је о исламисти који није деловао, и о исламистичком манифесту који није настао у некој већински муслиманској земљи исламског света, већ на његовој периферији, у европској муслиманској дијаспори, па још у држави с комунистима на власти и с научним атеизмом као званичном идеологијом. Зато су и његове творевине, *Исламска декларација* и партија СДА, типолошки веома занимљиви феномени на мапи светског исламизма, па су побудили разумљиво интересовање политиколога, социолога и исламолога¹⁹. Изетбеговићу је било суђено да свој програм „исламизације муслимана“ у крајње неповољним политичким и ратним приликама локално покуша спровести у задатим координатама и да га стално доводи у склад с реално достижним. У томе је повремено имао мање, а повремено више успеха. У сваком случају, Алија Изетбеговић је

¹⁷ Xavier Bougarel, „Islam je zajedničko blago svih ljudi koji žive u BiH“ (razgovor sa Zehrom Alispahić), *Ljiljan* (Sarajevo), 6, 263, 1998, 8.

¹⁸ Enver Redžić, *Sto godina muslimanske politike...*, 112.

¹⁹ У погледу балканског организовања политичког ислама, сажет компаратвни преглед саопштава поменути К.Бугарел: X. Bougarel, *Islam and Politics in Post-Communist Balkans*. Paper presented for the Socrates Kokkalis Student Workshop: New Approaches to Southeast Europe, Cambridge, Mass., february 12-13, 1999. Такође: *Le Nouvel Islam balkanique. Les musulmans, acteurs du post-communisme 1990-2000*, Paris, 2001.

појава која заслужује усредсређено и озбиљно проучавање и објективно про-суђивање, као један од политичких делатника и лидера који су битно утицали на ток бурних збивања деведесетих година прошлог века на бившем југословенском простору, а и као фундаменталистички (пан)исламистички идеолог чији се допринос савременом исламистичком покрету у муслиманском свету високо уважава, премда аутор *Исламске декларације* није поседовао неко формално исламско образовање. Његово европско културно окружење и разноврсна лектира, а свакако и несумњива интелектуална радозналост и способност за апстрактно и системско мишљење, омогућили су му, међутим, да ислам сагледа у компаративном епистемолошком хоризонту ширем од оног својственог просечним исламистима на Истоку. И улога мирнодопског, а посебно ратног лидера босанскохерцеговачких муслимана/Муслимана/Бошњака у рату који је иностраним муслиманским срединама представљен као херојски отпор суровој и геноцидној неверничкој агресији, знатно је допринела Изетбеговићевом угледу у исламском свету. Овенчан је двоструким ореолом мудраца и муџахида, непоколебљивог борца на Алаховом путу. Тако му је, рецимо, у Ријаду, под високим покровитељством саудијског краља Фејсала, 1993. године „за изузетни допринос ствари цихада“ додељена „Исламска награда“ (у износу од 93.333 долара)²⁰. Остало је такође упамћено и да је аутор *Исламске декларације* почетком исте године на Телевизији Сарајево изјавио: „Ако је *џихад* ‘праведан рат’, онда се у Босни и Херцеговини води *џихад*“, а и лично је вршио смотре бораца цихада који су на страни Бошњака учествовали у борбама против Срба и Хрвата²¹. Симптоматично је да је, као „бошњачки Ганди“, исти Изетбеговић 1997. године добио годишњу награду Америчког центра за демократију, а 1998. Повелу мира Међународне лиге хуманиста! За многе Бошњаке, пак, вернике, али и оне који то нису, он је неприкосновени „отац нације“ и вољени „бабо“. Без обзира на то да ли су му (били) пријатељи или непријатељи, већина оних који су се сретали и сарађивали с Изетбеговићем, потврђује да га је красила одређена лична харизма и моћ да освоји људе или бар да им улије поверење. Неки су му, као нпр. француски филозоф и усрдни подржавалац Бошњака, Бернар Анри Леви, патетично исписивали праве панегирике, на граници доброг укуса²².

Изетбеговићевом угледу у исламском свету неупоредиво више од дуго времена мање познате, кратке *Исламске декларације* допринела је једна друга, мисаоно знатно амбициознија и садржајнија књига – *Ислам између Истока и Запада*. Према подацима које саопштава сâм Изетбеговић, он је рукопис овог широко постављеног разматрања духовне ситуације света, историје идеја и уздигнутог места ислама између капиталистичког и комунистичког материјализма практично уобличио још 1946. године²³, пред прво суђење

²⁰ Вид. Alexandre Del Valle, *Guerres contre l'Europe*, Paris, 2000, 118.

²¹ Вид. Ivan Cvitković, *Moj susjed musliman*, Zagreb, 2011, 208.

²² Вид. нпр. Bernard –Henry Levy, „Le testament d’Izetbegovic“, *Le Monde*, 14 octobre 2000, 18-19.

²³ Ово није баш лако поверовати, с обзиром на Изетбеговићеву релативну младост у то време.

због исламистичког деловања и одлазак у затвор. Ауторова сестра га је тада сакрила, да не падне у руке полицији, а Изетбеговић пронашао тек двадесет година касније и дао му коначни облик. Потом је материјал послао једном пријатељу у Канаду, да би књига тек 1984. године, кад се њен аутор опет налазио у затвору, била објављена у Америци на енглеском језику (*Islam between East and West*)²⁴. Уследило је (1987) турско, а 1988. године и издање на Изетбеговићевом матерњем језику, и то у Београду²⁵. У кратком предговору турском издању помиње се и *Исламска декларација*, као „позив муслиманима света да се пробуде и усправе како би испунили историјску мисију за коју су предодређени“²⁶. У најкраћем, то и јесу смисао и циљ Изетбеговићевог исламистичког манифеста, програма политичке операционализације ставова систематично и спекулативно изнетих и исцрпно образложених у *Исламу између Истока и Запада*. Ако се, како су запазили неки аналитичари, у *Исламу између Истока и Запада* Изетбеговић кретао браздом коју су заорали толерантни, модернистички реформатори ислама широких видика, попут Мухамеда Икбала (1877-1938), чије је стихове из *Цавиднаме* аутор усвојио и као мото, он се у *Исламској декларацији* приближава фундаменталистичком радикализму и револуционарном активизму једног Сејида Кутба (1906-1966)²⁷. То је, уосталом, била и перцепција самог Алије Изетбеговића који у уводу *Исламске декларације* пише: „Декларација не садржи ставове који би се могли сматрати потпуно новим. Она је синтеза идеја које се све чешће чују на разним странама и које имају приближно опћу важност у свим дијеловима муслиманског свијета. Ипак, њена новост је у томе што тражи да се с идеја и планова пређе на организирану акцију за њихово остварење“²⁸. Прилику за „организирану акцију“ Изетбеговић је добио падом комунизма, увођењем вишестраначја и улажењем у процес растакања југословенске федерације, чиме су све дотадашње републике потенцијално дошле у ситуацију да се афирмишу као самосталне и независне државе. Као заједница трију народа и без апсолутне већине једне нације, Босна и Херцеговина је објективно имала најмање шанси да заиста постане територијално јединствена и државно хомогена самостална држава, пошто ниједна нација није имала носивости за пијемонтску улогу, а она најбројнија, бошњачка, колебала се између верског и националног идентитета. Као убеђени исламски верник и политички исламиста, њен предводник Алија Изетбеговић упустио се у подухват истовремено националне борбе за јединствену Босну и Херцеговину, што су налагале политичке околности, и спровођење програма „исламизације муслимана“ из *Исламске декларације*, за шта би мања, али муслимански компактна Босна била погоднији територијални

²⁴ Alija Izetbegović, *Sjećanja...*, 36.

²⁵ Alija Izetbegović, *Islam između Istoka i Zapada*, Beograd, 1988.

²⁶ Ali Izzetbegov iç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, Istanbul, 1987,4.

²⁷ Вид. нпр. Мервин Хискет, „Изетбеговић одбацује демократски плурализам“, *Политика*, 16. август 1993, 6.

²⁸ *Islamska deklaracija*, Sarajevo, 1990, 2.

оквир. Услед ове инхерентне противречности, често се налазио пред задатком да решава праву квадратуру духовно-политичког круга. Због тога је његова непоколебљива исламистичка оданост циљевима саопштеним у *Исламској декларацији* нужно морала бити привидно потиснута у други план, а политичко деловање кетмански спровођено и усклађивано с променљивом глобалном, регионалном и локалном конјунктуром и односом снага, што је праву природу Изетбеговићевог програма, али и личности, чинило неухватљивим. Имао је више лица - за Бошњаке вернике био је готово спаситељ послан вољом Алаховом, за њихове секуларне сународнике одлучни национални вођа у отпору „агресији на Босну и Херцеговину“, за Западњаке миротворац²⁹ и демократа одбојан према било каквој верској или етничкој дискриминацији, а за исламски свет жртва неверничке антимуслиманске завере и неустрашиви борац на Алаховом путу, у земљи која је некада била муслиманска и то би поново морала постати. И сви су варовали, били у искушењу да поверују или желели да верују како је истински Изетбеговић онај који се њима приказује или, пак, онај каквим га они приказују. Да би се у сагледавању његове идејне личности, суштине укупног деловања на јавној сцени и улоге у збивањима на простору бивше Југославије могла стећи објективна и поуздана представа, никад не треба губити из вида оно што је као своју мисију сâм Изетбеговић обзнанио у *Исламској декларацији*. То се, у ширем смислу, типолошки односи на све озбиљне исламисте који делују у неповољном, већински немуслиманском окружењу, какво је балканско³⁰, и ако своју дубинску стратегију нису, попут Изетбеговића, уобличили у неки програмски документ. Сви се они морају, максимално се користећи световним реторикама, инструментима и институцијама, довијати и кетмански прилагођавати околностима које им не иду на руку, а при томе не изневерити своје свето позвање да бар за корак помере унапред општу исламску ствар. Зато *Исламска декларација* трајно задржава вредност херменеутичког кључа за откључавање кетманске браве савременог (и свевременог) исламизма у временима и на просторима где се ислам бори за одржање, друштвено и државно консолидовање и постепено прелажење у догорочну офанзиву и (нову) експанзију. У складу са закључном поруком из *Декларације*: „Овај покрет ће окупљати изграђене, одгајати неизграђене, подизати и позивати, дефинирати циљеве и налазити путеве до њих. Он ће свугдје уносити живот, мисао и акцију. Он ће постати савјест и воља једног свијета након дугог и дубоког сна“³¹. Пред најавом тога буђења никако није препоручљиво спавати.

²⁹ Бернар Анри Леви (op.cit.) је Изетбеговића малроовски описао као човека који невољно води рат, а ипак га добија.

³⁰ О судбини муслиманских заједница на Балкану у постоосманском периоду, вид. темељну синтетичку студију Александра Поповића *L'islam balkanique*, Wiesbaden, 1986.

³¹ *Исламска декларација...*, 60.